

АКАДЕМІЯ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ

Дехтярьов Євген Валентинович

УДК 343.985.7:343.537

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВ,
ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ
ГОСПОДАРСЬКО-ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ**

Спеціальність: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Луганському державному університеті внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Лисенко Володимир Васильович,
Національний університет державної
податкової служби України, перший
заступник начальника Науково-дослідного
центру з проблем оподаткування.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Волобуєв Анатолій Федотович,
Полтавський інститут економіки і права
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна», завідувач
кафедри правознавства;

кандидат юридичних наук, доцент
Василинчук Віктор Іванович,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри оперативно-розшукової
діяльності та спеціальної техніки.

Захист відбудеться 13 квітня 2011 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.122.01 Академії адвокатури України (01032, м. Київ-32, бульвар Т. Шевченка, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Академії адвокатури України (01032, м. Київ-32, бульвар Т. Шевченка, 27).

Автореферат розісланий «13» березня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат юридичних наук, доцент

О.П. Кучинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Трансформаційні процеси в економіці України, пов'язані з принциповими і тривалими інституціональними перетвореннями її господарської системи, призвели до істотних змін у напрямку та динаміці злочинних посягань на власність. Сьогодні, інтегруючись у вигляді легального підприємництва до стратегічно важливих, високоприбуткових галузей економіки, злочинність створює все більшу загрозу для всіх учасників ринкових відносин. За умов недостатнього правового регулювання, відсутності в суспільстві сформованих традицій дотримання договірної дисципліни та ділової етики підприємництва однією з найбільш уразливих для впливу злочинності залишається сфера господарської діяльності. Це підтверджується різким зростанням числа шахрайських посягань на грошові кошти та товарно-матеріальні цінності, що передаються у ході виконання зобов'язань за господарськими угодами.

Ситуація погіршується ще й тим, що використання під час заволодіння майном існуючих форм і методів здійснення підприємницької діяльності значною мірою ускладнює роботу правоохоронних органів з розслідування цієї категорії злочинів. Аналіз статистичних даних й узагальнення слідчої практики свідчать про те, що лише третину порушених починаючи з 2006 року кримінальних справ за фактами шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань було закінчено притягненням винних до кримінальної відповідальності. Незважаючи на те, що в переважній більшості таких посягань спричинена шкода становила великий та особливо великий розмір, збитків, завданих учиненням шахрайства, у 83% випадків так і не було відшкодовано.

Суттєве збільшення частки заволодіння майном шляхом обману та зловживання довірою в структурі економічної злочинності, зумовило активізацію криміналістичних досліджень, спрямованих на боротьбу з цим негативним явищем. Теоретичну базу для цього створили роботи таких вчених, як В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, В.І. Бояров, Т.В. Варфоломеєва, В.І. Василичук, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.В. Лисенко, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, В.В. Тіщенко, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько та інших. У свою чергу, питанням методики розслідування шахрайств приділялась особлива увага у роботах П.Д. Біленчука, В.І. Гаєнка, С.В. Головкина,

Р.С. Довбаша, О.Л. Мусянка, Н.В. Павлової, Т.А. Пазинич, Л.П. Скалозуба, В.Б. Смеліка та інших. Безсумнівно, названі автори зробили цінний внесок у теорію та практику розслідування шахрайств, створили значне наукове підґрунтя для подальших досліджень. Однак цілий ряд важливих для теорії криміналістики та правоохоронної практики напрямів цієї проблеми ще знаходяться в стадії розробки.

На сьогодні в Україні відсутні монографічні роботи, присвячені методиці розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, а на дисертаційному рівні ця проблема в криміналістиці спеціально не досліджувалася, що й обумовило вибір теми дослідження та визначило її актуальність і практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана згідно з планом науково-дослідної роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Обраний напрям дослідження ґрунтується на основних положеннях Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007 – 2009 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1767), відповідає тематиці наукових досліджень Міністерства внутрішніх справ України (наказ від 29 липня 2010 р. № 347 «Про затвердження переліку пріоритетних напрямків наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010 – 2014 років», зокрема пунктам 68 та 113 додатку 6 до Переліку). Тему зареєстровано в Координаційному бюро Національної академії правових наук України (№ 706, 2008 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є розроблення основ методики розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, і формування науково-обґрунтованих рекомендацій щодо розкриття та розслідування цієї категорії злочинів.

Для досягнення цієї мети були поставлені та вирішувалися такі завдання:

- окреслити специфіку факторів економічної системи, що зумовлюють вчинення шахрайських посягань під час здійснення господарської діяльності;
- визначити поняття шахрайства, вчиненого у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань;
- систематизувати й охарактеризувати способи вчинення шахрайств у відповідній сфері;

- надати характеристику осіб, які вчиняють шахрайські посягання в сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань;
- визначити особливості порушення кримінальної справи за фактами окресленої категорії злочинів;
- виділити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та розробити відповідні алгоритми процесуальних й оперативно-розшукових заходів щодо їх розв'язання;
- розкрити особливості тактики проведення окремих слідчих дій при розслідуванні зазначеного різновиду злочинів;
- проаналізувати особливості діяльності з відшкодування збитків, завданих вчиненням шахрайства.

Об'єктом дослідження є злочинна діяльність з вчинення шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань і діяльність правоохоронних органів щодо розслідування цієї категорії злочинів.

Предметом дослідження є особливості розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є теорія пізнання, зокрема положення матеріалістичної діалектики про пізнання соціальних процесів і явищ, взаємодії об'єктів і закономірностей їх відображення, а також загальнонаукові та спеціальні методи пізнання.

При розв'язанні завдань дослідження використовувалися:

- методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія та інші) – при вивченні нормативних актів, матеріалів кримінальних справ, концепцій, позицій учених з окремих питань, що входять до предмету дослідження;
- історично-правовий метод – при дослідженні розвитку наукової думки щодо окремих питань методики розслідування та відстеження тенденцій видозмін злочинності в економічній сфері;
- порівняльно-правовий метод – при аналізі стану правового регулювання відносин у сфері господарювання в Україні та інших країнах;
- системно-структурний метод – при розгляді взаємообумовленості злочинної діяльності та діяльності з її розслідування;
- соціологічні методи – (анкетування, інтерв'ювання, контент-аналіз документів й експертних оцінок) були застосовані для збору додаткової інформації про способи вчинення шахрайств, особливості їх виявлення та розслідування;

– статистичні методи (спостереження, зведення та групування, кількісний аналіз) – для узагальнення показників відомчої статистики, отриманої за результатами діяльності оперативних і слідчих підрозділів МВС України, вивчення матеріалів кримінальних справ, а також анкетування співробітників правоохоронних органів.

Емпіричну базу дослідження становлять дані статистичної звітності правоохоронних органів України за 2005 – 2010 рр.; результати вивчення 141 кримінальної справи, з яких щодо 115 кримінальних справ судами постановлені обвинувальні вироки в 2006 – 2010 роках, 12 справ повернуто на додаткове розслідування у порядку ст. 246 КПК України, у 14 справах досудове слідство зупинено; узагальненні результати опитування 81 співробітника ДСБЕЗ, УБОЗ та 124 співробітників слідчих підрозділів ГУМВС України в Дніпропетровській, Донецькій, Київській областях та УМВС України в Луганській області.

Дисертантом також використано власний досвід практичної роботи в органах внутрішніх справ на посаді слідчого з розслідування економічних злочинів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є однією з перших спроб в Україні розробки на монографічному рівні методики розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань.

У роботі запропоновано низку нових теоретичних і важливих у практичному відношенні положень і висновків, зокрема:

вперше:

– окреслено специфіку факторів вітчизняної економічної системи, які зумовлюють можливість здійснення протиправної діяльності в сфері господарювання, а також встановлено залежність між певними організаційно-правовими формами юридичних осіб та особливостями використання в господарському обігу їх прав з метою вчинення шахрайств;

– запропоновано авторське визначення поняття шахрайства, вчиненого в сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань;

– визначено найбільш поширені форми використання прав суб'єктів господарювання під час вчинення шахрайств та класифіковано способи введення в оману представників потерпілої сторони, а також розкрито механізм безпосереднього заволодіння майном, яке передається у ході виконання зобов'язань;

– виділено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування шахрайств та визначено порядок дій слідчого відповідно до кожної з них;

удосконалено:

– рекомендації щодо відмежування під час проведення дослідчої перевірки та порушення кримінальної справи господарсько-правових деліктів від злочинних посягань на власність, а також розмежування ознак шахрайства у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань та ознак привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем;

– характеристику осіб, які вчиняють шахрайство у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань;

дістали подальшого розвитку:

– наукові положення та практичні рекомендації, присвячені підготовці та тактиці проведення допиту підозрюваного, обшуку, виїмки та призначенню експертиз під час розслідування шахрайств;

– теорія і практика встановлення розміру матеріальних збитків, завданих вчиненням шахрайства та особливості їх відшкодування, у тому числі шляхом накладення арештів на поточні банківські рахунки юридичних осіб.

Практичне значення одержаних результатів визначається їх загальною спрямованістю на вдосконалення практики боротьби зі злочинністю. Вони використовуються:

– *у правоохоронній сфері* – при вдосконаленні слідчої діяльності з розслідування злочинів проти власності та злочинів у сфері господарської діяльності (Акт впровадження результатів дисертації в практичну діяльність СУ УМВС України в Луганській області від 24 грудня 2010 р.; Акт впровадження результатів дисертації в практичну діяльність слідчого відділу податкової міліції ДПА України в Луганській області від 12 січня 2011 р.);

– *у науково-дослідній сфері* – узагальнення, висновки та рекомендації складають підґрунтя для подальшої наукової розробки проблем боротьби з економічною злочинністю (Акт впровадження результатів дисертації у наукову діяльність Науково-дослідного центру з проблем оподаткування Національного університету державної податкової служби України від 14 жовтня 2010 р.);

– *у навчальному процесі* – при викладанні криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, а також при підготовці підручників і посібників, розробці навчально-методичних матеріалів (Акт впровадження результатів дисертації в

навчальний процес Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка від 12 січня 2011 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної наукової праці автора. Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими опубліковані наукові праці, у дисертації не використовувалися. У статті «Ознаки шахрайств, вчинених у сфері господарсько-договірних зобов'язань та фактори економічної системи, що впливають на ефективність боротьби з ними», написаній у співавторстві, автору належить 75% змісту (питання залежності між певними організаційно-правовими формами юридичних осіб та особливостями використання в господарському обігу їх прав з метою вчинення шахрайств).

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорена 18 січня 2011 р. на засіданні міжкафедрального семінару кафедр криміналістики, кримінального процесу та судоустрою, організації розслідування злочинів, оперативно-розшукової діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Основні положення дослідження доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах: «Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю» (м. Донецьк, 29 квітня 2007 р.); «Інформаційне забезпечення розкриття та розслідування злочинів» (м. Луганськ, 30 – 31 травня 2008 р.); «Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів. Криміналістичне вчення та практична діяльність» (м. Луганськ, 10 листопада 2009 р.); «Современные проблемы криминалистического обеспечения расследования преступлений» (м. Луганськ, 29 травня 2010 р.); «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів у сучасних умовах» (м. Луганськ, 15 жовтня 2010 р.); «Імплементация норм міжнародних податкових договорів у правову систему України» (Ірпінь, 19 листопада 2010 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження викладені в семи публікаціях: наукових статтях, а також у тезах конференцій, шість із яких опубліковано у фахових виданнях.

Структура дисертації визначається її метою, завданнями та предметом дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 227 сторінок, з яких основний текст складає 177 сторінок, додатки займають 26 сторінок (7 додатків), список використаних джерел викладений на 24 сторінках (205 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується вибір теми, її актуальність, визначаються об'єкт і предмет, сформульовані мета та завдання дослідження, його наукова новизна й методологічна основа, розкривається практична і теоретична значимість одержаних результатів.

Розділ 1 «Загальні засади оптимізації методики розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Фактори економічної системи, що зумовлюють вчинення шахрайств при виконанні господарсько-договірних зобов'язань»* за результатами простеження генези ринкових відносин в Україні та аналізу чинного законодавства автор робить висновок про те, що неспроможність діючого нормативно-правового механізму, який регулює порядок створення та діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, забезпечити реальне наповнення статутних та інших фондів підприємств майном, створила вагоме підґрунтя для використання прав зареєстрованих у встановленому законом порядку юридичних осіб у злочинних схемах із заволодіння майном.

Узагальнення слідчої практики засвідчило той факт, що на сьогодні злочинні посягання, вчинені з використанням статусу фізичної особи-підприємця, а також шляхом фіктивного представництва від імені суб'єктів господарювання, складають лише 33,1% від загальної їх кількості. Натомість, відсоткова частка шахрайств, що вчиняються з використанням зареєстрованих і діючих в економічному обігу юридичних осіб, дорівнює 66,9%.

З огляду на переважне під час вчинення шахрайств використання юридичних осіб в організаційно-правовій формі приватного підприємства (50,6%) та товариства з обмеженою відповідальністю (49,4%), пропонується задля перешкодження залученню їх до протиправної діяльності нормативно закріпити на законодавчому рівні положення, які б, по-перше, передбачали необхідність формування статутних фондів таких суб'єктів у розмірах, необхідних для здійснення визначеного установчими документами різновиду господарської діяльності. По-друге, зобов'язували б їх власників доводити органу державної реєстрації факт наявності майна, відображеного в статутних документах як вкладу.

У підрозділі 1.2. *«Поняття та теоретичні засади криміналістичного дослідження злочинної діяльності з вчинення шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань»*

аналізуються сучасні підходи до побудови окремих криміналістичних методик розслідування злочинів у сфері економіки. Зазначається, що орієнтація злочинності на широке використання обману в майнових відносинах вимагає якісного перегляду існуючих підходів до побудови окремих криміналістичних методик розслідування шахрайств з огляду на специфіку тих сфер економічних відносин, у яких спостерігається найбільша кримінальна активність.

Під шахрайством у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань автор розуміє посягання на майно суб'єктів господарювання – учасників договірних відносин, відповідальність за яке передбачена ст. 190 КК України, що полягає у використанні прав офіційно зареєстрованих у встановленому порядку юридичних осіб або статусу фізичної особи-підприємця, а також фіктивному представництві від їх імені з тим, щоб шляхом обману та зловживання довірою схилити представників підприємств, установ та організацій перерахувати грошові кошти або передати товарно-матеріальні цінності в якості виконання зобов'язань за господарськими угодами та у подальшому обернути їх на користь осіб, що вчиняють злочин.

У підрозділі 1.3. «Способи вчинення шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань» дисертант доводить, що зміст злочинних дій з підготовки, вчинення та приховування шахрайств знаходиться в прямій залежності від конкретних форм використання прав суб'єкта підприємництва в злочинній діяльності та змісту господарських договорів, укладення яких передують заволодінню майном. У переважній більшості проаналізованих випадків такими були угоди з поставки продукції (82,6%) та підяду на капітальне будівництво (17,1%).

За результатами вивчення матеріалів кримінальних справ встановлено, що посягання на товарно-матеріальні цінності під час укладання договорів поставки вчинялися шляхом використання фіктивних суб'єктів підприємництва – у 39,6% випадків, шляхом фіктивного представництва – 37,5%, приватними підприємцями – 14,6%, керівниками реально діючих підприємств – 8,3%.

Найбільш характерним способом обману при цьому було повідомлення неправдивих відомостей:

- про можливість повного виконання зобов'язання з оплати продукції за умовами поставки товарів з відстрочкою платежу (43, 75%);

- про факт повної оплати продукції та надання підроблених документів (платіжних доручень) з метою схилити потерпілу сторону до відвантаження товару (31, 25%);

– про можливість повного виконання зобов'язання з оплати продукції за умовами часткової оплати за неї (25%).

Шахрайське заволодіння грошовими коштами, перерахованими в якості виконання зобов'язань за договором поставки вчинялось керівниками реально діючих підприємств – у 51,4% випадків, з використанням фіктивних суб'єктів підприємництва – 32%, приватними підприємцями – 14,9%, шляхом фіктивного представництва – 2,1% випадків. Введення в оману представників підприємств у цьому разі відбувалось шляхом:

– повідомлення неправдивих відомостей про можливість поставки товару після перерахування грошових коштів (53,2%);

– часткової поставки товару перед перерахуванням грошових коштів (38,3%);

– поставки фальсифікованих або недоброякісних товарно-матеріальних цінностей до чи після виконання зустрічного зобов'язання з перерахування грошових коштів (8,5%).

У свою чергу, шахрайські посягання на грошові кошти під час виконання зобов'язань за договорами підряду вчинялись керівниками реально діючих підприємств – у 76,4% випадків, приватними підприємцями – у 23,6%. Механізм уведення в оману при цьому полягав у завищенні прямих витрат на проведення будівельних робіт та внесенні відповідних відомостей до звітної документації. Йдеться про завищення обсягу виконаних будівельних робіт, заробітної плати робітників і про зазначення неправдивого факту використання певних будівельних матеріалів.

У підрозділі 1.4. *«Типові сліди шахрайства, вчиненого у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань»* виокремлено та докладно проаналізовано матеріальні та ідеальні сліди вчинення шахрайств у відповідній сфері.

З огляду на те, що визначальне місце серед слідів злочину посідають документи, у цій частині акцентується увага на особливостях встановлення ознак їх підробки. Зазначається, що вчинення шахрайств за рахунок використання легальних форм підприємницької діяльності передбачає як неодмінну умову реалізації протиправних намірів із заволодіння майном широке використання документів, що містять ознаки інтелектуальної підробки. У цьому випадку, на думку дисертанта, особливо складними для встановлення є факти проведення фіктивних (безтоварних) операцій. Робиться висновок про те, що відсутність можливості виявлення ознак підробки шляхом використання методів економічного аналізу вимагає фактичного

встановлення недійсності укладання та виконання умов відповідних господарських правочинів.

У підрозділі 1.5. «*Особа злочинця*» автор наголошує на тому, що для заволодіння майном шляхом обману та зловживання довірою з використанням прав діючого суб'єкта господарювання – юридичної особи або його статусу приватним підприємцем, є характерним одноосібне вчинення злочину. З 65 осіб, яких було притягнуто до кримінальної відповідальності за вчинення шахрайств у такий спосіб, переважну більшість склали чоловіки – 92,6%. Також відзначається, що найбільша кримінальна активність спостерігалась у віковій групі від 35 до 45 років (44, 4%), зазвичай злочинці мали вищу освіту – 81,5%, і частка раніше засуджених, у тому числі за вчинення шахрайства, складала 16,5%.

У свою чергу, спосіб шахрайства, пов'язаний із фіктивним представництвом, а також створенням (придбанням) зі злочинною метою суб'єкта господарювання, передбачає скоординовані дії декількох осіб. Тому значну частину серед досліджуваної категорії шахрайств складають групові посягання. При безпосередній характеристиці цих злочинних груп, дисертант доходить висновку, що для них є властивими невелика кількість учасників (у межах двох-трьох осіб), проста організаційна структура, достатньо високий професіоналізм організаторів, а іноді й виконавців і пособників злочинів.

Розділ 2 «Особливості порушення кримінальної справи та початковий етап розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «*Особливості порушення кримінальної справи за фактами шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань*» підкреслюється, що типовим приводом до порушення кримінальної справи за фактами досліджуваної категорії злочинів є заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян (більш ніж у 94 % випадків). З огляду на те, що механізм виконання договірних зобов'язань за господарськими угодами досить часто використовується з метою вчинення розкрадань на підприємствах, на стадії порушення кримінальної справи першочерговим завданням, окрім відмежування господарсько-правових деліктів від злочинних посягань на майно, є розмежування ознак шахрайства (ст. 190 КК України) та ознак привласнення,

розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України). З урахуванням цього завдання автором виділено коло обставин, що підлягають обов'язковій перевірці та які пов'язані із:

1) законністю створення (придбання) суб'єкта підприємництва, що порушив виконання зобов'язання, та відповідністю його функціонування в господарському обігу загальним вимогам законодавства, а також напряму підприємницької діяльності, задекларованому в статутних документах;

2) відповідністю чинному законодавству обставин укладання господарської угоди та обґрунтованістю зобов'язань, взятих на себе учасниками домовленостей;

3) загальною динамікою господарських взаємовідносин між підприємствами до порушення зобов'язань з боку одного з них;

4) подальшою спрямованістю майна, отриманого за угодою;

5) наявністю активів на підприємстві, що порушило виконання господарсько-договірних зобов'язань, задля забезпечення відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням зобов'язання.

Аналізуючи особливості виявлення шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, автор доходить висновку, що становище, пов'язане з великою кількістю заяв і повідомлень про вчинення шахрайств стосовно інших приводів до порушення кримінальної справи, певною мірою є результатом незадовільного стану інформаційно-довідкового забезпечення органів, на які покладено обов'язок із запобігання, виявлення та розкриття злочинів у сфері економіки. У зв'язку з цим пропонується й обґрунтовується необхідність створення в межах слідчих та оперативних підрозділів єдиної автоматизованої системи, яка б допускала в разі службової потреби можливість ознайомлення з інформацією, що міститься в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

У підрозділі 2.2. *«Типові слідчі ситуації й алгоритми їх розв'язання під час розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань»* розглянуто специфіку формування, зміст та різновиди типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування досліджуваної категорії злочинів та пропонуються алгоритми їх розв'язання.

Виходячи з обсягу та характеру початкових даних, якими володіє слідчий на момент прийняття рішення про порушення кримінальної справи, в роботі виділено такі слідчі ситуації:

1) наявна інформація з високим ступенем ймовірності свідчить про вчинення шахрайства під час виконання господарсько-договірних зобов'язань, однак особисті дані осіб, які вчинили злочин, а також місцезнаходження отриманого обманним шляхом майна невідомі. Враховуючи те, що відповідна ситуація є характерною для тих способів вчинення шахрайства, за якими відбувається посягання на товарно-матеріальні цінності шляхом фіктивного представництва, основні зусилля слідчого та органу дізнання в цьому випадку спрямовуються на встановлення руху майна, отриманого обманним шляхом, та з'ясування місць його збуту;

2) встановлені співучасники вчинення шахрайства, які є номінальними директорами підприємств, однак особисті дані дійсних організаторів злочину невідомі. Для цієї слідчої ситуації властивим є напрямок розслідування, пов'язаний із ретельним аналізом порядку державної реєстрації створення (придбання) підприємства, яке було використано для заволодіння майном, а також із вивченням результатів його фінансово-господарської діяльності, в тому числі стану та динаміки руху грошових коштів на його банківських рахунках;

3) наявна інформація свідчить про факт шахрайства, особисті дані осіб, які вчинили злочин, встановлені, однак їх місцезнаходження невідоме. У таких випадках організація розслідування направлена на встановлення відомостей щодо можливого місця перебування підозрюваного, викриття вірогідних місць його майбутнього переміщення;

4) наявна інформація не дозволяє зробити однозначного висновку про факт вчинення шахрайства. Відсутність встановлених обставин, які б достеменно свідчили про факт вчинення шахрайства, примушує слідчого проводити з високою інтенсивністю та темпом першочергові слідчі дії, спрямовані на підтвердження факту як введення в оману потерпілих, так і безпосереднього заволодіння майном керівником підприємства, яке не виконало зобов'язання.

Підрозділ 2.3. *«Тактика проведення окремих слідчих дій»* присвячений розгляду проблем підготовки та проведення таких слідчих дій як допит підозрюваного, обшук та виїмка, призначення експертизи.

Специфіка та складність допитів підозрюваних у вчиненні шахрайства у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань визначається особливостями предмету доказування щодо зазначеної категорії справ та значним обсягом обставин, які підлягають

з'ясуванню в ході проведення слідчої дії. У зв'язку з цим автором проаналізовано організаційний, змістовний та тактичний напрями підготовки до проведення допиту, а також обґрунтовано доцільність застосування окремих тактичних прийомів.

З огляду на те, що в більшості випадків сліди вчинення шахрайства знаходять своє відображення в документах фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій, дисертантом розглянуті організаційні й тактичні засади проведення обшуку та виїмки на цих об'єктах. Автор звертає увагу на те, що в умовах недотримання керівництвом багатьох суб'єктів підприємництва вимог щодо зберігання документів у чітко визначених місцях, а також використання як службових житлових приміщень, слідчий повинен заздалегідь прорахувувати можливі ситуації відмови від добровільної видачі документів під час проведення виїмки та приймати рішення про проведення обшуку.

Зазначається, що у справах цієї категорії найчастіше проводяться судово-економічні та криміналістичні експертизи (почеркознавча, техніко-криміналістична експертиза документів). З огляду на це, розглянуто особливості їх підготовки та призначення, обумовлені специфікою об'єкта дослідження та тим колом питань, що входять до предмета доказування.

У підрозділі 2.4. «*Особливості відшкодування збитків, завданих вчиненням шахрайства*» визначаються особливості встановлення розміру матеріальних збитків, завданих вчиненням шахрайства, а також аналізуються процесуальні заходи, що є в розпорядженні слідчого і що спрямовані на встановлення місцезнаходження майна, на яке може бути накладено арешт.

Особлива увага автора приділяється накладенню арешту на банківські рахунки та інше майно суб'єктів господарювання. Відзначається, що вироблені дотепер правоохоронною практикою шляхи накладення арештів на майно підприємств хоч і відповідають положенням окремих нормативно-правових актів, але являють собою штучне пристосування існуючих можливостей закону до потреб протидії злочинності. Враховуючи це, дисертант наголошує на тому, що на сьогодні назріла необхідність запровадження в кримінально-процесуальному законодавстві України механізму, який би регламентував порядок накладення арешту на банківські рахунки юридичних осіб та визначав би чіткі критерії визначення ситуацій, у яких такі дії були б допустимими.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у розробленні основних положень методики розслідування шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань. Головними теоретичними та прикладними результатами роботи є такі висновки:

1. Неспроможність чинного нормативно-правового механізму, що регулює порядок створення та діяльності підприємств, забезпечити реальне наповнення їх статутних та інших фондів майном, обумовила широке використання з метою шахрайського заволодіння грошовими коштами та товарно-матеріальними цінностями, що передаються в ході виконання зобов'язань за господарськими угодами, прав зареєстрованих у встановленому законом порядку юридичних осіб в організаційно-правовій формі приватного підприємства та товариства з обмеженою відповідальністю.

2. Під шахрайством, вчиненим у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, слід розуміти посягання на майно суб'єктів господарювання – учасників договірних відносин, відповідальність за яке передбачена ст. 190 КК України, що полягає у використанні прав офіційно зареєстрованих у встановленому порядку юридичних осіб або статусу фізичної особи-підприємця, а також фіктивному представництві від їх імені з тим, щоб шляхом обману та зловживання довірою схилити представників підприємств, установ та організацій перерахувати грошові кошти або передати товарно-матеріальні цінності в якості виконання зобов'язань за господарськими угодами та у подальшому обернути їх на користь осіб, що вчиняють злочин.

3. Способи підготовки, вчинення та приховування шахрайств знаходяться в прямій залежності від конкретних форм використання прав суб'єкта підприємництва в злочинній діяльності та змісту господарських домовленостей, які передують добровільній передачі майна представниками потерпілої сторони.

Їх можна класифікувати на такі, що вчиняються шляхом:

- фіктивного представництва від імені суб'єктів господарювання;
- безпосереднього створення чи придбання суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи;
- зловживання службовим становищем керівником господарської організації;
- використання статусу фізичної особи-підприємця.

4. Для вчинення заволодіння майном шляхом обману та зловживання довірою з використанням прав діючого суб'єкту господарювання – юридичної особи або його статусу зареєстрованим у встановленому законом порядку приватним підприємцем, є характерним одноосібне вчинення злочину. У свою чергу, спосіб шахрайства, пов'язаний з фіктивним представництвом, а також створенням (придбанням) зі злочинною метою суб'єкту підприємницької діяльності передбачає скоординовані дії декількох осіб.

5. Типовим приводом до порушення кримінальної справи щодо даної категорії злочинів є заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян. З огляду на те, що механізм виконання договірних зобов'язань за господарськими угодами досить часто використовується з метою вчинення розкрадань на підприємствах, на стадії порушення кримінальної справи першочерговим завданням, окрім відмежування господарсько-правових деліктів від злочинних посягань на майно, є розмежування ознак шахрайства (ст. 190 КК України) та ознак привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України).

6. Виходячи з обсягу та характеру даних на початковому етапі шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань можна виділити такі слідчі ситуації, згідно з якими наявна інформація:

1) з високим ступенем ймовірності свідчить про факт шахрайства, однак особисті дані осіб, які його вчинили, а також місцезнаходження отриманого обманним шляхом майна невідомі;

2) не дозволяє встановити відомості про дійсних організаторів шахрайства, хоч викрито співучасників його вчинення;

3) свідчить про факт шахрайства, особисті дані осіб, які вчинили злочин, встановлені, однак їхнє місцезнаходження невідоме;

4) не дозволяє зробити однозначний висновок про факт вчинення шахрайства.

7. Досягнення позитивних результатів початкового етапу розслідування шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань можливе лише при своєчасному, повному й тактично-правильному проведенні таких слідчих дій як допит підозрюваного, обшук, виїмка документів, призначення та проведення судових експертиз.

8. Розв'язання завдання відшкодування збитків, завданих вчиненням шахрайства у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, характеризується певними особливостями, які полягають у тому, що в окремих випадках здійснюється аналіз фінансово-господарської діяльності підприємств, задіяних у злочинних схемах з заволодіння майном, з метою накладення арешту на їх активи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Дехтярьов Е. В. Особенности производства обыска помещений занимаемых предприятиями, учреждениями, организациями в неотложном случае / Е. В. Дехтярьов // Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – 2008. – Спец. випуск № 5. – Ч. 3. – С. 178–184.

2. Дехтярьов Є. В. Ознаки шахрайств, вчинених у сфері господарсько-договірних зобов'язань та фактори економічної системи, що впливають на ефективність боротьби з ними / Є. В. Дехтярьов, В. С. Бондар // Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – 2009. – № 2. – С. 243–250.

3. Дехтярьов Є. В. Класифікація способів заволодіння грошовими коштами під час вчинення шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань / Є. В. Дехтярьов // Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – 2010. – № 1. – С. 139–146.

4. Дехтярьов Є. В. Проблеми використання вірогідно-статистичних методів при дослідженні криміналістичної характеристики злочинів у сфері економіки / Є. В. Дехтярьов // Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – 2010. – Спец. випуск № 1. – С. 164–169.

5. Дехтярьов Є. В. Сучасні проблеми інформаційно-довідкового забезпечення діяльності оперативних підрозділів під час виявлення ознак фіктивного підприємництва та суміжних з ним злочинів / Є. В. Дехтярьов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2010. – № 3. – С. 157–161.

6. Дехтярьов Є. В. Накладення арешту на поточні банківські рахунки під час розслідування злочинів / Є. В. Дехтярьов // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 5. – С. 163–166.

7. Дехтярьов Є. В. Вдосконалення чинного законодавства, що регулює державну реєстрацію юридичних осіб, як чинник протидії злочинності у сфері оподаткування / Є. В. Дехтярьов // Імплементация норм міжнародних податкових договорів у правову систему України: зб. матер. наук.-практ. круглого столу, 19 листопада 2010 р. / Держ.

подат. адмін. України, Нац. унів. ДПС України, Наук.-досл. центр з проблем оподатк. – Ірпінь, 2010. – С. 40–44.

АНОТАЦІЯ

Дехтярьов Є.В. Особливості розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Академія адвокатури України, Київ, 2011.

У дисертації, на підставі сучасних теоретичних концепцій, чинного законодавства та правоохоронної практики, визначено загальні засади методики розслідування шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань і сформульовано рекомендації, спрямовані на вдосконалення й оптимізацію діяльності слідчих і оперативних підрозділів щодо виявлення та розслідування даної категорії злочинів. З цією метою виділено головні фактори, які впливають на криміналізацію господарських відносин в Україні, розкрито зміст основних елементів криміналістичної характеристики, розглянуто проблеми порушення кримінальної справи за фактом шахрайства, визначено особливості розв'язання типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, відшкодування збитків, завданих вчиненням злочину, а також проаналізовано специфіку проведення окремих слідчих дій (допиту, обшуку, виїмки, призначення та проведення експертиз).

Ключові слова: методика розслідування злочинів, шахрайство, господарсько-договірне зобов'язання, криміналістична характеристика злочинів, господарський договір, спосіб вчинення злочину, слідча ситуація, відшкодування збитків.

АННОТАЦИЯ

Дехтярев Е.В. Особенности расследования мошенничеств, совершенных в сфере исполнения хозяйственно-договорных обязательств. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика, судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность. – Академия адвокатуры Украины, Киев, 2011.

В диссертации на основе современных теоретических концепций, действующего законодательства и правоохранительной практики определены общие положения методики расследования мошенничеств, совершаемых в сфере исполнения хозяйственно-договорных обязательств. Сформулированы рекомендации, направленные на усовершенствование, оптимизацию деятельности как следственных, так и оперативных подразделений по выявлению, расследованию и предупреждению указанной категории преступлений.

С этой целью в работе исследованы факторы экономической системы, способствующие использованию прав юридических лиц в хозяйственной деятельности, определены признаки, характеризующие криминогенную обстановку в экономике Украины. Рассмотрены основные элементы криминалистической характеристики мошенничества в сфере исполнения хозяйственно-договорных обязательств, в частности: выделены и систематизированы типичные способы и следы подготовки, совершения и сокрытия данной категории мошенничеств, дана характеристика личности преступника, совершающего такого рода посягательства, а также выделены особенности формирования и функционирования преступных групп, которые специализируются на мошенническом завладении имуществом в сфере хозяйственной деятельности.

На основании проведенного анализа научных трудов, обобщения следственной и судебной практики предложены рекомендации по проверке заявлений и сообщений о преступлении в стадии возбуждения уголовного дела. В работе определены типичные следственные ситуации, которые складываются на первоначальном этапе расследования исследуемой разновидности преступлений и предложены алгоритмы их разрешения, проанализированы особенности установления размера материального вреда, причиненного совершением мошенничества, а также определены имеющиеся в распоряжении следователя процессуальные средства установления местонахождения имущества, на которое может быть наложен арест.

Рассмотрены особенности подготовки и проведения отдельных следственных действий, а именно допроса подозреваемого, обыска и выемки, назначения почерковедческой, судебно-экономической и технико-криминалистической экспертизы документов.

Ключевые слова: методика расследования преступлений, мошенничество, хозяйственно-договорное обязательство, криминалистическая характеристика преступлений, способ совершения

преступлений, хозяйственный договор, следственная ситуация, возмещение убытков.

SUMMARY

Evgen V. Dekhtyarev. Features of investigation of swindles in the field of implementation of economic-contractual obligations. – Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of Sciences on speciality 12.00.09 - a Criminal Procedure and criminalistics; judicial examination; operational and search activity. – The Academy of advocacy of Ukraine, Kyiv, 2011.

General principles of methodology of investigation of swindles in the field of implementation of economic-contractual obligations are defined in the dissertation on the base of modern theoretical conceptions, current legislation and law-enforcement practice and recommendations aimed at improving and optimizing activities of investigators and operational-investigative bodies in relation to a detection, investigation and warning of this category of swindles are formulated.

According to this aim basic factors which influenced on crimes in the economic relations in Ukraine are distinguished, content of basic elements of criminological description is exposed, problems of criminal cases in fact of this category of crimes are considered, the peculiarities of solving of typical investigative situations at the initial stage of investigation are determined, compensation of losses inflicted by the swindlers is confirmed, and also the peculiarities of realization of separate investigative actions (interrogation, search, seizure, setting of examinations) are analysed.

Keywords: methodology of investigation of crimes, swindle, economic-contractual obligation, criminological description of crimes, business contract, method of commission of crime, investigative situation, compensation of losses.

Підписано до друку 02.03.2011. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 23

Редакційно-видавничий відділ Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Друкарня РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка
91493, м. Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4